

Nancy Chodorow'un Düşüncesinde Toplumsal Cinsiyet Organizasyonunun Merkezi Unsuru Olarak Annelik¹

• Dr. Türkan ERDOĞAN*

Özet

Bu çalışma, sosyoloji bilimi ve psikanalizmi birleştirerek, S. Freud'un cinsiyet gelişimine ilişkin görüşlerini feminist bir bakış açısıyla yeniden ele alan nesne ilişkileri kuramcısı Nancy Chodorow'un ağırlıklı olarak annelik rolüne ilişkin kuramsal açıklamalarını incelemeye yöneliktir.

Kuramında kadının neden anne olmak istediği sorusunu irdeleyen Chodorow'a göre, anneliğin yeniden üretilmesinin nedeni, kadınların sürekli kişisel ilişkiye ihtiyaç duymaları ve bu ihtiyacın karşılığını diğer bireylerden, özellikle de birincil konumları kamu alanında belirlenmiş olan erkeklerden alamamalarıdır.

Toplumsal cinsiyet organizasyonunun ve de cinsiyete dayalı işbölümünün asimetrik yapısının ana nedenini, asimetrik bir biçimde organize edilen ebeveynlik sistemine bağlayan Chodorow'un düşüncesinde, biyolojik anneliğin yanında sosyo-kültürel anneliğin de "kadın rolü" olarak yapılandırılması, asimetrik rol organizasyonunun ve toplumsal eşitsizliğin en temel kaynağıdır.

Heteroseksüelliği bir norm olarak gören ve feminen sosyalleşmenin bir sonucu olarak kabul eden Chodorow'un kuramsal yaklaşımı, her ne kadar Freud'a yönelik eleştiriler içerse de bu noktada onunla bazı paralellikler taşımaktadır. Chodorow'un feminist-psikanalitik yaklaşımı homoseksüellik ve cinsel kimliklerin farklılaşmasına ilişkin açıklamalar karşısında yetersiz ve dar kapsamlı olup, aynı zamanda biyolojik ikililiğe dayalıdır. Ona göre, heteroseksüel evlilik ve annelik, cinsiyetin toplumsal organizasyonunda merkezi ve tanımlayıcı bir özelliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Annelik rolü, toplumsal cinsiyet kimliği, cinsiyete dayalı işbölümü, psikanalizm, feminizm.

Abstract

This study, combining sociology with psychoanalysis, is devoted to analyze predominantly theoretical explanations of Nancy Chodorow on maternity role, an object relations theoretician who re-approaches S. Freud's arguments on sexual development with a feminist point of view.

Scrutinizing in her theory the question why the woman wants to be a mother, for Chodorow, the reason of the reproduction of maternity is their constant need for individual relation and not getting the response of this need from other individuals, especially from males whose prime status is identified in public domain.

In Chodorow's thought – assigns the main reason of the asymmetric structure of the social sex organization and also sex-based division of labour to the asymmetrically organized parental system – beside biologic maternity, structuring of socio-cultural maternity as "the role of woman" is the major source of the asymmetric role organization and social inequality.

Although Chodorow's theoretical approach, which regards heterosexuality as a norm and accepts it as the result of the feminine socialization, contains criticism against Freud, at this point shows parallelisms with him. Having a short scope and being inadequate against the explanations on differentiation of homosexuality and sex identities, Chodorow's feminist-psychoanalyst approach at the same time depends on biologic duality. According to her, heterosexual marriage and maternity have central and descriptive characteristics in the social organization of sex.

Key Words: Maternity role, gender identity, sex-based division of labour, psychoanalysis, feminism.

(1) Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında 2004 yılında tarafımızdan tamamlanmış olan "Peyami Safa ve Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet" konulu doktora tezinin Kuramsal Çerçeve bölümünde yer alan "Toplumsal Cinsiyet Düzeninin Merkezi Unsuru Olarak Annelik" başlıklı alt bölümü esas alınarak hazırlanmıştır. Bkz. Türkan Erdoğan, "Peyami Safa ve Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Toplumsal Cinsiyet", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 2004.

(*) Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Giriş

Günümüz modern bilim düşüncesinde, S. Freud'un da önemli katkıları sonucunda psikoanalitik yaklaşımın "alt bilinç, nevrotik, histeri, id, ego, süperegö ve oedipus kompleksi" (Coltrane 1998:117) gibi temel kavramları, toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşumuna ilişkin farklı görüşleri süren feminist kuramcılar ve diğer sosyal bilimciler tarafından da halen kullanılmaktadır. Erken dönemdeki çocukluk deneyimlerinin ve ebeveyn ile etkileşim biçimlerinin çocuğun cinsel kimliği üzerinde etkili olduğunu savunan Freud'un kuramsal görüşlerinin odağında psikolojik işlevler ve çocuktaki cinsel duyguların yer aldığı görülür. Toplumsal cinsiyet farklılıklarının oluşumunu açıklamaktan öte ağırlıklı olarak, cinsel kimliğin öğrenilme sürecinde etkileşim ve deneyimler üzerinde duran Freud'a göre, "bunların çoğu bilinçsiz düzeyde meydana gelir. Freud'a göre bebeklerin bireysel benlik duygusu yoktur. İlk başta bebeklerin benlik duyguları anneye birleşir ve daha sonra çocuklar anneden ayrılarak otonom bir benlik geliştirirler" (Coltrane 1998:116-118).

Cinsiyet kimliğinin gelişim sürecinde ebeveyn ile çocuk arasındaki cinsiyet özdeşleşmesini ele alan psikoanalitik açıklamalar, oedipal çatışma evresi öncesinde annelik rolünün önemine değinerek, çocukla aynı cinsten olan ebeveynin, çocuğun cinsiyet kimliğinde (Mc Guire 1991:145) büyük bir önem arz ettiğini ileri sürmektedirler. Psikoanalitik kuramlardan farklı olarak, sosyal öğrenme ve biliş kuramlarında ise, bireylerin toplumsal cinsiyet kazanımlarının ancak dışsal dünya ile kurdukları etkileşimler sonucunda gerçekleştirildiği vurgulanır: "Kohlberg gibi biliş kuramcıları, çocukların bir kez kendi toplumsal cinsiyetlerinin sabit olduğunu anlamalarıyla birlikte, aynı cinsiyetten olanların davranışlarını taklit ederek bilişsel tutarlılığı koruduklarını varsaymaktadırlar. Bunun tersine, toplumsal öğrenme kuramcıları, çocukların davranış modelleştirmesinde ödüllerin ve pekiştirmelerin" (Steeves 1999:137-138) önemini ileri sürerler.

Bu çalışmada, araştırmalarında psikanalizi ve sosyolojiyi birleştirerek, Freud'un cinsiyet gelişimine ilişkin görüşlerini feminist bir bakış açısıyla eleştiren nesne ilişkileri kuramcısı Nancy Chodorow'un, asimetric cinsiyet organizasyonunun temel nedeni olarak gördüğü annelik ile ilgili görüşleri irdelenecektir. Çalışmanın ilk bölümünde karşılaştırmalı bir perspektile S. Freud'un cinsiyetin öğrenilme süreci ve cinsel kimlik edinimi hakkındaki görüşlerine ve N. Chodorow'un buna ilişkin eleştirel analizine yer verildikten sonra Onun, kadınların anneliği tercih etmelerinin temelinde yatan sosyo-psikolojik faktörlerin ne şekilde etkili olduğuna ilişkin açıklamaları üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise, bu temel üzerinde biçim kazanan feminite ve maskülinitenin oluşum biçimlerinde annenin ve babanın kız ve erkek çocuklarıyla iletişimini etkileyen makro ve mikro dinamiklere değinilecektir.

1. Sigmund Freud ve Psikanalizme Eleştirel Bir Bakış

"The Reproduction of Mothering" (1978) adlı eserinde kadınların anneliğinin nadiren incelenen bir konu olduğuna dikkat çeken Chodorow, psikanalizi, sosyolojiyi ve feminist kuramı birleştirdiği çoğulcu yaklaşımında cinsiyet kimliğinin nasıl geliştiği, anneliğin niçin ve nasıl yeniden üretildiği üzerinde durmaktadır. Söz konusu çalışmada Chodorow, Freud'un kuramında kullandığı bazı temel kavramları feminist-eleştirel bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirerek, kendi kuramsal perspektiini geliştirmiştir.

Freud'un kuramsal görüşleri doğrultusunda "çocuğun bebeklikteki toplumsal ilişki deneyiminin, psikolojik büyüme ve kişilik oluşumunda belirleyici olduğunu" (Donovan 1997:208) savunan 'nesne ilişkileri' okulunun izleyicilerinden olan Chodorow, çocuğun ilk toplumsal dünyasını ve bu dünyanın odağında anne-çocuk etkileşiminin rol oynadığını belirtmekle Onun ikirlerinden ayrılmış olmaktadır. Bilinçsiz motivasyon ve erken yaşam deneyimlerinin kişiliği belirlediği noktasında Freud ile benzer

görüşleri paylaşan Chodorow, cinsiyet kimliğinin gelişiminde pre-oedipal döneme vurgu yapmakla Freud'dan farklılaşmaktadır. Chodorow'a göre, çocuğun cinsiyet kimliğinin gelişimi ilk iki yaşta gerçekleşmektedir. Freud'a göre ise, çocuğun cinsiyet kimliğini öğrenmesi ancak fallik dönemde mümkün olabilmektedir. Ancak Chodorow'un düşüncesinde de benzer şekilde, bebekte 'benlik' kavramı yoktur. Bebek, kendini ve bakıcısını ayırt edemez. Benlik geliştirmek otomatik değildir, izyolojik ve bilişsel olgunluk gerektirir. Benlik birincil bakıcıyla ilişkili olarak gelişir.

Freud'un yazılarında, nesne olarak kadınlara yönelik beş farklı yaklaşımı olduğunu belirten Chodorow (1994:5-6)'a göre Freud, yoğun olarak gelişimsel kuramdaki "kuramsal kadın" yaklaşımına ağırlık vermiştir². "Freud bu yaklaşımda kadınlara ve feminenliğe, kadın psikolojisine ilişkin gelişimsel yaklaşımını sunmaktadır. Freud, kadının öznelliğini genel feminenlik olarak gözlemiş ve yorumlamıştır. Freud'un gelişimini tanımladığı kadın ya da kız amprik açıdan klinik, gerçek hasta değildir. Aksine bu, Freud'un kuramsal feminen öznesidir."

Normal feminenliği heteroseksüellik olarak gören Freud, normal feminenliğe ulaşmak için kız çocuğunun cinsel gelişiminde üç değişikliğin olması gerektiğini ileri sürer: "Aktif biçimden pasif biçime geçiş, klitoral amaçtan vajinal amaca geçiş ve nesne olarak anneden (lezbiyen/homoseksüel seçim) babaya (heteroseksüel seçim) geçiş" (Chodorow 1994:6). Chodorow da kuramsal çalışmasında Freud gibi heteroseksüelliği "normal feminenlik" olarak görmektedir. Unger ve Crawford (1992:36)'ın da değindiği gibi, cinsel yönelimi pek ele almayan psikoanalitik kuramlarda "heteroseksüellik normdur ve feminen sosyalleşmenin ideal sonucudur."

Kadınları hadım edilmiş erkekler olarak gören Freud, 1930'lu yıllardaki çalışmalarında, iğdiş edilme korkusunun kadın psikolojisinde önemli olduğuna dair düşüncelerini korumuş, fakat önceki çalışmalarından farklı olarak pre-oedipal dönemde kızın annesine olan bağlılığının değişmediğini ileri sürmüştür. Fakat Chodorow (1994: 9-10)'a göre Freud kuramını geliştirirken, kız ve erkek çocuğun anneye olan bağlılığı konusunda bir karmaşıklık yaşamıştır.

Freud'un kuramsal yaklaşımında kullandığı temel kavramlardan olan ve "ebeveynlerden birine duyulan sevgi ile bir rakip olarak ötekine duyulan eşzamanlı nefretin belirleyici bileşimi" (Connell 1998:270) şeklinde tanımlanan oedipus kompleksi, Freud'u izleyen feminist kuramcılar tarafından farklı biçimde ele alınmıştır. Sözelimi, oedipus kompleksini yeniden ele alan feminist kuramcılardan Firestone, çocuğun ebeveyn ile ilişkisinde ve aile dinamiğinin oluşumunda iktidar boyutunu vurgularken, Dinnerstein ve Chodorow (Connell 1998:270) gibi diğer feminist kuramcılar da ağırlıklı olarak ailedeki işbölümü ve örgütlenme biçimlerini ön plana çıkarmışlardır.

Kız ve erkek çocuğun psikoseksüel gelişim sürecinde özellikle oedipal dönemde yaşadığı oedipus kompleksi (penis kıskançlığı ve hadım edilme kompleksi) üzerinde ağırlıklı olarak duran Freud'un görüşleri, psikanalistler ve feminist kuramcılar tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre, "Freud'un tüm analitik şeması erkekleri normal, kadınları eksik görmektedir" (Coltrane 1998:117). Freud, oedipus kompleksi odaklı görüşleriyle bir bakıma ataerkilliğin doğallaştırılmasında ve yeniden üretiminde rol oynamış, bilimde androsentrik bakış açısının üretimine katkıda bulunmuştur denilebilir.

(2) Chodorow (1994:5), Freud'un yazılarında nesne olarak kadınlara yönelik beş yaklaşım bulunduğunu belirtir: Bu yaklaşımlardan birincisi, gelişimsel kuramdaki kuramsal kadın; ikincisi, klinik kadın; üçüncüsü, özne-nesne olarak kadın; dördüncüsü, tarihsel ve sosyal açıdan yerleştikleri durumda olan kadınlar, beşincisi, psikoanalitik tekniğin ve anlayışın yaratıcıları olarak kadınlar.

2. Asimetrik Cinsiyet Organizasyonunun Nedensel UNSURLAR: Anneliğin Yeniden Üretimi

Chodorow (1978:9)'un, "The Reproduction of Mothering" adlı çalışması, feminist kuramın iki farklı kuramsal görüşüne; G. Rubin'in ve S. Ortner ile M. Rosaldo'nun görüşlerine dayanmaktadır. G. Rubin'e göre, her toplumda cins-cinsiyet sistemi, iki cins (kadın ve erkek) etrafında organize olmuştur ve cins-cinsiyet sistemleri, erkek egemen yapıya sahiptir. Akrabalık ve aile organizasyonu, toplumun cins-cinsiyet sisteminin odağı ve temelidir, toplumsal olarak organize edilen cinsiyet ve cinsellik içerisinde yer alır ve bunları yeniden üretir. M. Rosaldo ve S. Ortner'e göre ise, kadınların anneliği ve heteroseksüel evlilik, cinsiyetin sosyal organizasyonunun merkezi ve tanımlayıcı bir özelliğidir ve erkek egemenliğinin oluşmasına yansır. Sözkonusu kuramsal görüşlerin izleğinde hareket eden Chodorow'un (1978:11) düşüncesinde cinsiyete dayalı işbölümünün temelinde kadınların anneliği yatmaktadır: "Annelik rolü, kadınların yaşantısı, kadınlar hakkındaki ideoloji, erkeklik ve cinsel eşitsizliğin sürekli üretilmesi ve işgücünün belli türlerinin üretilmesi üzerinde büyük etkilere sahiptir. Anne olarak kadınlar, sosyal yeniden üretim alanında önemli aktörlerdir."

"Is Female to Male as Nature Is to Culture?" (1974) adlı çalışmada doğa-kültür ekseninde kadının ikincil konumunu sorgulayan Ortner (1974:67-87), Chodorow'un tespitlerine öncülük ederek, anneliğin söz konusu ikincil konumla olan doğrudan ilişkisini vurgulamıştır. Doğum sonrası annenin üstlendiği çocuk bakıcılığı ve yetiştiriciliği rolü, zaman içerisinde kadının sosyal rollerinin ev içi alanda konumlandırılmasıyla sonuçlanmıştır, kısaca artık "kadının yeri evidir." Ortner'e göre, ancak aynı zamanda ev içi bağlamdaki kadını sosyalleştirme ve yemek yapma işleri, kadının kültürel sürecin güçlü bir üyesi yapmış, doğal kaynakları kültürel ürünlere dönüştürme becerisi sayesinde kadın, doğayla daha güçlü ve daha doğrudan bağ-

lantılara sahip olmanın yanında kültürün de güçlü bir aktarıcısı rolünü üstlenmiştir.

Kadının doğa-kültür eksenindeki birincil ve ikincil konumlarına ilişkin olarak Ortner tarafından yapılan ve yukarıda kısaca yer verdiğimiz kültürel sorgulamalara katılarak diyebiliriz ki, hem ev içi alanda hem de kamusal alanda ikili bir sosyalizasyonu yaşayan kadının, her iki alanın hakim mekanizmaları tarafından çift taraflı bir baskı ve ayırım sürecine tabi tutulmasının önemli nedenlerinden biri, doğa ve kültür alanları arasında yaşadığı ikilemde yatmaktadır. Bu ikilem, toplumların kültürel işleyiş mantığının temelinde öyle bir yerleşmiştir ki; toplumlara özgü çeşitli ve göreceli pratikler neticesinde bireylerin zihninde adeta "doğalmış" gibi bir ön kabulün yaratılmasına neden olmuştur. Bundan dolayı toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin oluşum temellerini sorgulamak, öncelikle kültür olgusunun yeniden çözümlenmesi gerekliliğini doğurmaktadır demek yerinde bir tespit olacaktır.

"Women, Culture, and Society: A Theoretical Overview" (1974) adlı çalışmada, Rosaldo'ya (1974:24) göre, birçok geleneksel toplumda kadın, yetişkinlik döneminin büyük bir bölümünü çocuk doğurarak ya da çocuk büyütürken geçirdiği için zaman içerisinde evde ve toplumda farklı faaliyetlerde yer almaya başlamaktadır. Bu durum, insanın sosyal yapısının ve psikolojisinin birçok ilgili yönünü şekillendirmesi açısından önemlidir: "Kadınların çocuk doğurduğu ve çocuk yetiştirdiği gerçeği normal bir durum olarak değerlendirilse de bu gerçek, insan topluluklarında yetişkinlerin işbölümünde en basit bir ayrıma odak sağlamış gözükmektedir. Kadınlar, anne rolleri nedeniyle öncelikle ev faaliyetleri ile meşgul olmaktadır. Kadınların ekonomik ve siyasal faaliyetleri, çocuk bakımı sorumlulukları ile sınırlanmakta olup, duygu ve ilgilerinin odak noktası, belirli bir noktada odaklanmakta ve sonuçta çocuğa ve eve yönelmektedir."

Kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal yapı ve pratiklerin bir ürünü olduğunu belir-

ten Chodorow, kuramında ebeveynliğin toplumsal organizasyonunun oluşumunu açıklamayı amaçlamıştır. Bunun için kamusal alan-özel alan ayırımından hareket eden Chodorow, geleneksel işbölümü ile Batı'daki sanayileşme ve kapitalist ekonominin gelişim sürecini sorgulayarak, anneliğe ilişkin psikanalitik ve sosyolojik içerikli kapsamlı bir analiz geliştirmeye çaba sarf etmiştir. Özellikle kapitalist ekonominin gelişimi ve sanayileşme neticesinde, sınırları daha da keskinleşen kamusal alanda ve özel alanda yapılaşan cinsel işbölümüne dikkati çeken Chodorow (1978:34), kamusal alandaki birincil konumlarından dolayı erkeklerin ikincil ebeveynlik rolünü üstlendiklerini belirtir: "Herhangi bir tarihsel dönemde kadınların anneliği ve cinsiyete dayalı işbölümü, yapısal açıdan sosyal organizasyon kurumlarına ve diğer boyutlara bağlıdır. Sanayileşmiş kapitalist toplumlarda kadınların anneliği, cinsiyet organizasyonu ile ekonomik organizasyon arasındaki ilişkiler için merkezîdir. Cinsiyet eşitsizliği, bu kurumların organizasyonunda gizil olarak bulunur ve bunlar tarafından tekrar edilir, bireysel aktörlerin iradesine göre yeniden üretilmez."

Toplumda cinsiyet organizasyonunun ve de cinsiyete dayalı işbölümünün asimetrik yapılanışının ana nedeni, kadının anneliği merkezinde asimetrik bir biçimde organize edilen ebeveynlik sistemidir. Chodorow (1978:11), "doğum" gibi biyolojik işlevinin ötesinde "bakım, yetiştirme, sorumluluk üstlenme ve beslenme" gibi sosyo-kültürel işlevleri bünyesinde barındıran anneliğin bu yönüyle aslında erkeklerin de yapabileceği bir yeti olduğunu belirtir: "Benzer şekilde babalar erkek ebeveynlerdir. Baba eğer çocuğun birincil bakıcı igürü ise, bir erkeğin anneliğinden söz edilebilir. Ancak yüksek statülü bir mesleğe sahip olan kadın, çocukların sosyal babası olsa bile kadının çocuğa babalık etmesinden söz edilemez. Dolayısıyla annelik, sadece çocuk doğurma anlamına gelmez. Anne çocuğu sosyalleştiren ve bakan kişidir."

Toplumsal öğrenme kuramlarının ve sosyalizasyon kuramlarının cinsiyet kimliğine ve anneliğe

ilişkin görüşlerini eleştiren Chodorow'un kuramsal görüşünde anneliğin yeniden üretilmesinin temel nedeni, kadınların sürekli kişisel ilişkiye ihtiyaç duymaları ve bu ihtiyacın karşılığını diğer bireylerden, özellikle de erkeklerden alamamalarıdır. Söz konusu ihtiyacın giderilmemesi, kadınları anne olma isteğine yöneltir, bu nedenle anneliğin temelini teşkil eden öncelikli unsur, psiko-sosyal faktörlerin varlığıdır. Chodorow, söz konusu kuramları eleştirmekle bir bakıma "kadınlar annelik yapar, çünkü erkekler yapmaz" (Burr 1998:91) şeklindeki anneliğe ilişkin feminist açıklamaları da eleştirmiş olmaktadır. Chodorow (1978:14)'a göre, kadınların hayatını ve cinsiyet sosyolojisini anlamak için anneliğin ve buna ilişkin cinsiyete dayalı işbölümünün yeniden üretimi anlaşılmalıdır. Erkeklerin neden birincil ebeveyn olmayıp kadınların birincil ebeveyn olduğu ilginç bir sosyolojik sorudur. Ebeveynlik sisteminin bir dizi basitçe sergilenen davranış seti olmak yerine daha çok bireyler arası duygusal ilişkilere bir katılım biçimi olarak görülmelidir. Bu açıdan bakıldığında, annelik rolü sadece taklit yoluyla öğrenilmediği gibi kız çocuğuna bebek vererek de öğretilecek bir duygu ve rol örüntüsü değildir. Chodorow'un (1978:33) düşüncesinde ayrıca erkeklerin kadınlar üzerinde güç sahibi olması da anneliği açıklayamaz. Erkekler, kadınları anneliğe zorlasın ya da zorlamasın ve çocuklara bakmasını beklesin ya da beklemesin kadının kendini anne görme duygusu olmadıkça annelik gerçekleşmez.

Chodorow, anneliğe ilişkin kuramında, kız ve erkek çocuğun cinsiyet kimliği gelişiminin erken bebeklik döneminde anneye yaşanan farklı sosyo-ilişkisel deneyimlerin sonucunda gerçekleştiğini belirtir. Kız ve erkek çocuğun farklı ilişkisel deneyimler yaşaması ve farklı benlik duygularına sahip olması, kadınlık ve erkeklik özelliklerinin farklılaşmasının temel nedenidir. Chodorow (1974:45-46), bu noktada kişiliğin bilinç altı mekanizmalarını ve işleyiş biçimini ön plana çıkarır, çünkü "bilinçli benlik genelde kişiliğin özelliklerinin çoğunun ya da kişiliğin yapısal organizasyonunun farkında değildir.

Kişinin genel benlik kavramı ve cinsiyet kimliği gibi kişiliğin bilinçli boyutları, kişiliğin bilinçsiz organizasyonunun uyumuna ve istikrarına dayanır ve bunları gerektirir.”

Kadınların benlik duygusunun erkeklerin benlik duygusundan farklı olduğunu savunan Chodorow'a göre bu farklılık, kadınları anneliğe ve çocuk bakımına yöneltir. Ancak bu benlik duygusunun biyolojik kökenleri yoktur. Bu benlik duygusu Batılı sanayi toplumlarında baskın olan toplumsal yapı ve aile biçiminin bir ürünüdür” (Burr 1998:92). Chodorow'un kuramsal görüşünde sadece benlik duygusu değil, kadınların anneliği de aslında biyolojik kökenli değildir. Chodorow'un cinsiyet kimliğinin gelişiminde benlik üzerinde yaptığı vurgulamalar çağdaş psikoanalitik yaklaşımın ilerlemesinde bir katkı olarak değerlendirilebilir. Basow (1992:120)'un da belirttiği gibi “cinsiyet, benliğin entegre bir bölümüdür ve bu görüş, psikodinamik kuramların yaptığı en büyük katkılardan biridir.”

3. Özdeşleşme ve Farklılaşma: Feminite ve Maskulitenin Oluşumu

Freud, kuramsal görüşünde (Unger ve Crawford 1992:34) cinsiyet kimliğinin çocuğun fallik döneminde (çocuğun genital organlara merak duyduğu dönem) geliştiğini savunurken, Chodorow (1978:130,150), pre-oedipal (0-3 yaş) dönemde geliştiğini ileri sürer. Kız çocuğunun pre-oedipal döneminin daha uzun olması, kız ve erkek çocuğun oedipus kompleksinde ve oedipal biçimlerinde farklılıkların yaşanmasına neden olmaktadır. Her iki cinsten çocuk için geçerli olmak üzere bir çocuk yaklaşık üç yaşındayken cinsiyet kimliği geriye dönmeyecek şekilde oluşmaya başlar. Pre-oedipal dönemde cinsel nesne ve özdeşleşme nesnesi olarak anneye ilişkisel bir deneyim yaşanır ve içsel nesne dünyaları farklı biçimlerde oluşur, bu durum kişilik özelliklerinin de farklılaşmasına yol açacaktır.

Kız ve erkek çocuğun pre-oedipal dönemde anneye yaşadığı farklı ilişkisel deneyimler (annenin kız çocuğuyla özdeşleşmesi, erkek çocuğuyla

la farklılaşma sürecini yaşaması), anneden ya da öteki cinsiyetlendirilmiş kişiliklerden farklılaşma ve ayrılma süreçlerinin de farklı yaşanmasına yol açmaktadır. Pre-oedipal dönemin kız çocuğu için uzun olması annesiyle uzun süreli ilişkisel deneyimi ve bağımlılık ilişkisini yaşaması demektir. Birincil ebeveynle yani anneye özdeşleşme sürecinin sürekliliği kız çocuğunun farklılaşma ve ayrılma süreçlerini yaşamasını ve ego sınırlarının kesinlikle belirlenmesini zorlaştırırken, erkek çocuğun ego sınırlarının kesin çizgilerle ayrılmasını kolaylaştırır. Erkek çocuk, ayrı bir benlik yaratmak için annesinden uzaklaşmaya ve feminen özellikleri (ilişkisel bağımlılık, duygusallık vb.) reddetmeye ve maskülen özelliklere (ilişkisel bağımsızlık, duygusallıktan kaçınma vb.) sahip olma çabasını gösterir ve kendini toplumsal cinsiyet temelinde “erkek” olarak farklı tanımlamaya başlar. Buna karşın kız çocuğu, birincil sevgi nesnesiyle ilişkisini sürdürmesi daha doğrusu sürdürme zorunluluğu nedeniyle kendini başkalarıyla olan ilişkileri açısından tanımlamaya çalışacaktır. Kadınları annelik isteğine iten asıl neden de bu faktördür. Chodorow'un (1997:182) tespitiyle, erkek ya da kadın olarak deneyimlerimiz; derinlerden, geçmişimizden, bilinçsiz anlamların en derindeki yapılarından ve gündelik yaşantılarımızın oluşmasına yardımcı olan en duygusal ilişkilerden meydana gelir. Kadınların benliği, diğer bireylerle ilişkisel deneyimlerine bağlı olup, ötekilerin benlikleriyle birleşmesi ve ayrılması ile ilgilidir, erkeklerin benliği ise, katı sınırları ile ötekilerin benliğinden daha uzaktadır ve başkalarının benliğinin yadsınmasına dayanmaktadır.

Kendini farklı olarak tanımlama çabasına giren erkek çocuğu, maskülen özelliklere sahip olmak için babasını ve diğer erkekleri gözlemleyerek söz konusu özelliklerin tespitine çalışır. Bu süreçte annelik, bizzat temel yönlendirici olarak işlev görmektedir. Chodorow (1997:182-185)'un deyişiyle kadınların anneliği az çok evrensel olarak erkeklerde savunmacı bir maskülen kimlik ve erkek üstünlüğünün ideolojisini ve psikolojisini yaratmakta-

dır. Kadınları anneliği, Ona göre, “erkeklerde kadınların ikincil konumu ve cinsiyete dayalı eşitsizlik hakkında ideolojik ve psikolojik bir kompleks yaratır. Aynı zamanda ev içi faaliyetlerden de sorumlu tutulan kadınlar, bebek bakımının ilk döneminden ve sosyalleşmeden sorumlu oldukları için zamanlarının büyük bir bölümünü ev içi alanda geçirirler. Buna karşılık, faaliyetleri genellikle ev dışı alanda yoğunlaşan babaların zamanlarını daha çok dışarıda geçirmeleri sebebiyle erkeklerin toplumsal cinsiyette sabit bir erkek rolüne erişmeleri pek kolay değildir. Bu şartlar altında erkek çocuklar, bu erkek rolünü ve babalarını idealleştirerek kafalarında kurgularlar ve toplumda bunlar, ulaşılmak istenen şeyler olarak tanımlanmaya başlar. Erkeklerin sadece belli başlı toplumsal kurumları değil, aynı zamanda toplum ve kültürün tanımını kontrol altında tuttuklarını göz önünde bulundurursak, bu algıları daha genel normlara dönüştürebilecek ve bu durumu açıklanabilir kılacak ideolojik araçlara ve güce sahip oldukları görülür.” O halde kadının ilişkisel süreçte babayı idealleştirilmesi beraberinde erkek egemenlik örüntülerinin sürdürülmesinde bir katkıda bulunma sonucunu da getirmiştir. Bu süreç aynı zamanda kadının, bilinçli ya da bilinçsiz olarak ataerkilliğin yapılandırılması sürecinde asimetrik pozisyonuna rağmen “ataerkil ortaklık” ilişkisine doğrudan katılımı anlamını taşımaktadır.

Bilim ve annelik ilişkisini ele alarak, anneliğin sosyolojik boyutlarına değinen Nicolson da çalışmasında ataerkilliğin rolü üzerinde durur. O’na göre, anneliğe ilişkin çelişik imgeler, bilimsel bilgiler aracılığıyla ataerkillikte oluşturulur ve şu sonucu doğurur: Anneliğin pek çok boyutu görünmezdir ve anne olarak kadınlar bunu mevcut sosyal yapılarda değiştirme gücünü yadsır. Annelik statüsünün kontrol altında tutulduğu mekanizmalar sosyal ve psikolojiktir: “Annelik rolü, doğal bir şekilde kültür dışında ve ideolojiden uzak gelişmez. Anne rolü, karmaşık güç ilişkileri yoluyla erkek egemenliğinde toplumsal olarak oluşur. Bunlar kadınların dar bir şekilde tanımlanan biçimde anne olmasını

ve annelik yapmasını sağlar. Bu kısmen bilim mekanizması yoluyla elde edilir. Bilim mekanizması mevcut güç ilişkilerini ele alır ve kullanır. Çağdaş annelik, XIX. ve XX. yüzyılın tıp/biyoloji ve psikoloji/sosyal bilimlerin ürünüdür ve bu, çeşitli şekillerde görülebilir” (Nicolson 1993:203-204). Nicolson’un görüşlerine benzer şekilde Chodorow (1978:174) da anneliğin yeniden üretiminde, kadınların yönlendirildiği psiko-sosyal süreçler kadar ideolojilerin gücüne ve toplumsal kurumların işlevselliğine değinir. O’na göre, aile kurumu ve ideoloji, toplumsal cinsiyet farklılıklarını üretir ve erkeklerden çok kadınların aile içinde öne çıkan bir kimlik bulmalarına yönelik beklentilerini destekler. Chodorow’un görüşlerine ek olarak denilebilir ki, ideolojiler ve kurumlar, annelik isteğinin içselleştirilmesini ve nihayetinde fark edilemeyecek biçimde doğallaştırılmasını sağlar, bilim de bu süreci meşrulaştırıcı bir role sahiptir.

Parsons ve Bales (1955:26) de farklı bir yaklaşımla, “The Family, Socialization and Interaction Process” adlı çalışmalarında bilimin kadının feminen rolü üzerindeki etkisine dikkat çekmektedirler: “Uygulamalı bilimin annenin çocuklarına bakması, evlilik ilişkisi gibi kişiliklerin iç hayatının pek çok boyutuna girmesi göz ardı edilmemesi gereken, gelişmekte olan Amerikan feminen rolünün önemli bir boyutunu gösterir. Belli açılardan eğilim artsa da Amerikan kadını rasyonellik değerlerine kurban olmamaktadır. Aksine kadın insan ilişkilerinin bu alanlarını rasyonelleştirme çabasında yer almaktadır.”

Chodorow’un yukarıda değindiğimiz görüşlerinden anlaşılacağı üzere kadınlık “doğal” bir üründür, verilidir ve kolay elde edilir. Erkeklik ise tam tersine “kültürel” bir üründür ve kazanılır. Bunun için de erkeğin bir emek süreci yaşayarak başarı göstermesi ve erkekliliğini yakın çevresine ispat etmesi beklenir. Kısacası, toplumsal yaşamda kadınlar, “olan” bireyler olarak görülürken, erkekler “yapan” bireyler olarak onaylanır: Kadın “olur”, erkek ise “yapar.” Bu süreç, kadınların ve erkeklerin farklı

ilişkisel deneyimler yaşaması anlamına gelmektedir. Sözkonusu deneyimlerin farklılaşması ve cinsiyet kimliğinin oluşumunda özdeşleşme sürecinin etkisi ve katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Bu hususa dikkat çeken Chodorow, özdeşleşme sürecinin yalnızca çocuklar için değil, aynı zamanda anne olan kadınlar için farklı bir biçimde yaşandığını ileri sürerek, bu süreci ikili özdeşleşme olarak adlandırır.

İkili özdeşleşme, kadının pre-oedipal dönemden itibaren sürdürdüğü ilişkisel ihtiyaçları giderme çabasının ve nesne-bağıntılı tutumlarının bir sonucu olarak görülebilir. Erkeğe nazaran kız çocuğu, pre-oedipal dönemdeki özdeşleşmeyi daha uzun bir sürede yaşar ve bu süreçte ilişkisel bir benliğin oluşumu gerçekleştirilmiş olur. Bu sebepten ötürü kadınlar için daha “süreğen bir şekilde içselleştirilmiş ve ebedileştirilmiş” olan özdeşleşme süreci nihai olarak kendi içinde ikili bir yapı sergiler. Özdeşleşmenin ilk aşamasında kadın, kız çocuğu yönüyle evlat olarak varlık sürdürür iken, ikinci basamağında ise, bir evlat sahibi olan ve kendisi de aynı zamanda bir anne olan kadın yer almaktadır. “Kadınların sevgi ve empati yoluyla çocuklarıyla ilk özdeşleşmeyi gerçekleştirme yetileri vardır. Anne özdeşleşmesinin yanında kadınlarda çocuklarının bakımını sağlamaya yönelik ego kapasitesi ve sorumluluk duygusu vardır. Buna ilaveten, kendi annelerinin eksik kalan yönlerini tamamlamaya yönelik olarak (ya da ondan öğ almak için) anneliğe yatırım yaparlar. Dahası, gelişimleri boyunca kadınlar, içselleştirilmiş başlıca anne-çocuk ilişkisinin üzerine anneleriyle özdeşleşme aşamaları inşa etmektedirler” (Chodorow 1978:204).

Özellikle kadınların duygusal yaşamlarındaki deneyimlerinde, sevgiyi yaşayış ve sunuş biçimlerinde de kadınların annelerinin anneliğinin önemli bir etkisi vardır. Bir anne olarak kadın, kendi çocuğuyla iletişimini sürdürürken ve kendi annelik yönünü biçimlendirirken, annesi ile yaşantı deneyimlerini yeniden yapılandırır ve bu deneyimleri öznel dünyasında referans olarak kullanmaya

devam eder. Chodorow’un (1994:82) deyişiyle, “kadınlar, anneleriyle olan duygusal ilişkiyi yeniden oluşturmayı, yeniden şekillendirmeyi, yeniden hayal etmeyi amaçlar. Kadın, içsel imge ve nesne olarak annesiyle doludur ve bu durum, kadının sevgi ilişkilerini şekillendirir.” Buna karşılık kültürel referanslar yoluyla kendi cinsiyetlerini farklılık üzerinden konumlandırmış olan erkeklerin anneleriyle olan sevgi ilişkilerinde cinsiyetlendirilmenin varlığı gözlenir. Chodorow’a (1994:84) göre, erkekteki bu sevgi kendini anneyle ilişkili olarak negatif bir şekilde tanımlar. Heteroseksüellikteki maskülen üstünlük ve asimetri, savunmacı bir yapıya işaret eder. Kadınlardaki erkek cinselliği ya da erkek gücünden korkma, baskın kültürel ve toplumsal cinsiyet yapılarına uygundur. Öte yandan anne kadar birincil önemde olmamasına rağmen baba da kız ve erkek çocukların sevgiyi tanımlayış ve yaşayış biçimlerinde etkili olabilmektedir. Kültürel sembolleştirmelerin de sayesinde biçim kazanan baba igürü, bir imge ve nesne olarak gerek cinsiyetin öğrenilmesinde gerekse kimlik ediniminde çocukları üzerinde etki gösterebilecektir, ancak bu etki babanın kız ve erkek çocuğuyla etkileşim niteliği bakımından farklılık gösterecektir. Babanın kız çocuğuyla etkileşimi negatif bir tanımlama içerir ve farklılık kodları aracılığıyla varlığını sürdürürken, erkek çocuğu ile pozitif bir tanımlama yöneliminde benzerlik ve modelleştirim aracılığıyla biçim kazanmaktadır. Bu nedenledir ki, üretilen cinsiyet farklılıkları ve hiyerarşileri zemininde babanın kız çocuğuyla cinsiyetin öğrenilmesi aşamasındaki ilişkisi süreğen değildir. İletişimdeki bu süreksizlik ve kırılmalar kız çocuğunun/kadının adeta ulaşılamaz bir noktada imiş gibi baba igürü aracılığıyla erkek imgesini ideal, güçlü ve dokunulmaz bir içerikle anlamlandırmasına yol açmaktadır. Bu idealleştirme nedeniyledir ki, “kız çocuğu, babasından ve diğer erkeklerden istediği ölçüde değil, alabildiği oranda ilgi ve şefkat görür. Birincil erkek igürler olmadığında kız çocuğu için erkeklerle bağlantılı olarak güvenli bir benlik duygusu geliştirmek zordur” (Chodorow 1994:87). Chodorow’un bu tespiti

bize göre, kadının erkeklerle ilişkisinde bir eksilik ve öz-güvensizlik duygusunu niçin yaşadığını da açıklayabilmektedir.

Feministlerin, rol kuramcılarının ve sosyal psikologların tanımladığı bilinçli öğrenme ve rol eğitiminin büyük bölümünün yaşandığı ergenlik öncesi dönemdeki nesne ilişkilerinde büyük çatışma ve krizlerin olmadığına dikkat çeken Chodorow'a göre (1978:134,139) babanın kızının gelişiminde önemli olduğu iki dönem; oedipal dönem ve erken adolesanlıktır. Bu dönemde kız çocuğu heteroseksüelliğe geçmeye çalışmaktadır. Onun deyişleriyle, ergenlik öncesi dönemde nesne ilişkilerinde büyük krizler ve çatışmalar olmaz. Ancak bu dönem öğrenme dönemidir. Feministlerin, rol kuramcılarının ve sosyal psikologların tanımladığı bilinçli öğrenme ve rol eğitiminin büyük bölümü bu dönemde meydana gelir. Anneden uzaklaşma mücadelesinde olduğu için kız çocuğunun adolesan dönemi, daha sancılı ve çatışmalı bir geçişe tanıklık etmektedir.

Yukarıda ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, annelik temelinde yapılandırılmış asimetric cinsiyet organizasyonunun, cinsiyete dayalı işbölümünün hem nedeni hem de bir sonucu olarak annelik fenomeni tarafından yeniden üretilmesi, kamusal ve özel alanların feminen ve maskülen özelliklerle karakterize edilmesine yol açmıştır. Endüstriyel kapitalist gelişmenin karmaşık boyutlarının, söz konusu alanların sınırlarının keskinleşmesindeki payı büyüktür. Bu sınırlar, aynı zamanda feminen ve maskülen özelliklerin ve cinslerin üstlendiği rollerin birincil ve ikincil konumları ile buna ilişkin değer ve tutumların da tanımlanması anlamını taşımaktadır. Erkek egemen değerlerin yönlendirilmesinin bir sonucu olarak kamusal alan-özel alan ayrışımı, cinsiyete dayalı işbölümü ve farklı cinsiyet kimliklerinin oluşumu, annelik pratiğinin psiko-sosyal etkilerinin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş toplumlarda halen süregelen güç ve baskı mekanizmaları, ideolojiler, temel kültürel araçlar ve toplumsal kurumların aracılığıyla özellikle özel alanda asimetric cinsiyet ilişkilerini yeniden üretmeye devam etmektedir ve bunun sonuçları

kamusal alanda kendini göstermektedir. Kısacası, özel alan-kamusal alan karşılıklı etkileşim içerisinde döngüsel bir süreç olarak hem anneliğin üretimini yaratmaktadır, hem de onun bir sonucu olarak yeniden üretilmeye maruz bırakılmaktadır. Chodorow'un (1978:5) tespitiyle, kapitalist gelişim süreci çocukları, büyük ebeveynleri ve aile dışından kişileri evden uzaklaştırmıştır ve erkeklerin aile yaşantısına katılımlarını azaltmıştır. Ev, ebeveyn ve çocukların alanı haline gelmiştir; bebek ve çocuk bakımı, akrabalarından izole edilen, daha az sayıda sosyal ilişkisi olan ve ebeveynlik konusunda çok az düzenli destek alan biyolojik annelerin alanı olmuştur. Maaşlı bir işte çalışmak bu durumu değiştirmemektedir. Maaşlı işlerden kazanılan paralar yüksek olsa da kadınlar ailede annelik faaliyetlerini sürdürmektedir; çocukların yetiştirilmesi hala başlıca aile sorumluluklarından biridir.

"Being and Doing: A Cross-Cultural Examination of the Socialization of Males and Females" (1971) adlı çalışmasında basit ve karmaşık toplumları karşılaştıran Chodorow, her iki örgütlenme biçiminin temelinde "değişmeyen feminen özellikler" olarak; anneliğin ve ev içi faaliyetlerin olduğunu ileri sürer. Öyle ki, kültürün kuşaklararası aktarımı sayesinde, "feminen özellikler" olarak içselleştirilen beklentiler, neredeyse her toplumda standartlaştırılmış bir durum arz edebilmektedir. "Sosyalleşmede cins farklarının küçük olduğu toplumlar basit veya karmaşık olabilir. Bu süreçte, çocuk üyelerini erken yaşta sorumlu ve itaatkâr olmaya yönlendiren basit toplumlar olabileceği gibi, her iki cinsten çocuk üyelerini eşit şekilde toplumun ekonomisine ve sosyal örgütlenmesine katkıda bulunmaya yönlendiremeyen karmaşık toplumlar da olabilmektedir" (Chodorow 1971:180). Kısaca örgütlenme biçimindeki farklılıklara rağmen birçok toplum tipi, cinsiyete özgü sosyalleştirme süreçlerinde ekonomik yapı farklılıkları ve beklentileri açısından çeşitlilik göstermekle birlikte kültürel sembolleştirme biçimleri ve değerler açısından da feminiteye özgü bir normatif yapı sunma noktasında homojen bir karakter sergileyebilmektedir.

Sonuç Yerine

Anneliğin yeniden üretimine ilişkin kuramsal analizinde feminist bir yaklaşımla sosyoloji ve psikanalizi birleştiren ve kendi kuramının merkezine "annelik" kavramını koyarak, kadının nasıl anne olduğu ve anneliğin hangi koşullarda ne şekilde yeniden üretildiğini irdeleyen Chodorow, analizlerinde bir "karakter tipolojisi" (Connell 1998:267) ortaya koymayı amaçlamıştır diyebiliriz. Diğer bir deyişle, Chodorow'un kuramsal görüşleri ana hatlarıyla, sosyo-kültürel süreçler ve ekonomik yapılar bağlamında kadınlık ve erkeklik arasındaki temel farklılıkların nedenlerini açıklamaya yöneliktir.

Chodorow'un kuramsal görüşleri ışığında denilebilir ki; ebeveynlik organizasyonu simetrik özelliğe geçişi sağlamadıkça, yani erkekler biyolojik anneliğin dışında kadınlar tarafından sürdürülen toplumsalve kültürel rolleri üstlenmedikçe, cinsiyetçi sosyo-kültürel yapı ve cinsiyet hiyerarşisi varlığını devam ettirecektir. Bunun bir sonucu olarak, ikili toplumsallaşma sürecinde kadının maruz kaldığı baskı ve ayrımcılık mekanizmaları, toplumsal kurumlar ve bireyler arası ilişkiler sürecinde her gün yeniden üretilen cinsiyetlendirilmiş kişilikleri yaratmayı sürdürecektir. Ancak ebeveynliğin simetrik oluşuyla birlikte toplumsal cinsiyet sistemi, feminenlik-maskülenlik biçiminde iki kategorili yapı nispeten ortadan kaldırılabilecektir. Dolayısıyla bu husus gerçekleştirildiği ölçüde, sosyo-kültürel yaşamın farklı alanları, cinsiyetçi bir karakter taşımak yerine, bireysel eylem ve çabaların sonuçlarına göre eşitlikçi cins ideolojisi yönünde farklılaşım çoğullaşabilecektir.

KAYNAKÇA

- BASOW, Susan S. *Gender: Stereotypes and Roles*, California, Pacific Grove, Brooks/Cole Publishing Company, 1992.
- BURR, Vivien. *Gender and Social Psychology*, London, Routledge, 1998.
- CHODOROW, Nancy. "Being and Doing: A Cross-Cultural Examination of the Socialization of Males and Females." V. GORNICK ve B. K. MORAN (Ed.), *Women in Sexist Society*, London: Basic Books, Inc., Publishers, 1971:173-197.
- "Family Structure and Feminine Personality." M.Z. ROSALDO ve L. LAMPHERE (Ed.), *Woman, Culture, and Society: A Theoretical Overview*, *Woman, Culture, and Society*, Standfort: Standfort University Press, 1974: 43-66.
- *The Reproduction of Mothering, Psychoanalysis and the Sociology of Gender*, London, University of California Press, Ltd. 1978.
- "Feminism and Psychoanalytic Theory", S. KEMP ve J. SQUIRES (Ed.), *Feminisms*, Oxford: Oxford University Press, 1997:182-188.
- "Gender, Relations and Difference in Psychoanalytic Perspective." *The Polity Reader in Gender Studies*, Oxford: Polity Press, 1998: 41-49.
- COLTRANE, Scott. *Gender and Families*, London, Sage Publications Ltd. 1998.
- CONNELL, R. W. *Toplumsal Cinsiyet ve Kıtıdar, Toplum, Kıtı ve Cinsel Politika*, (Çev. Cem Soydemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- DONOVAN, Josephine. *Feminist Teori*, (Çev. Aksu BORA ve DİĞERLERİ), İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- GUIRE, Jacqueline Mc., "Sons and Daughters." A.PHOENIX, A. WOOLLETT ve E. LLOYD, (Ed.) *Motherhood: Meaning, Practices and Ideologies*, London, Sage Publications Ltd., 1991: 143-161.
- NİCOLSON, Paula. "Motherhood and Women's Lives", D. RICHARDSON ve V. ROBINSON (Ed.), *Introducing Women's Studies, Feminist Theory and Practice*, London, The Macmillan Press Ltd., 1993: 201-223.
- ORTNER, Sherry B. "Is Female to Male as Nature Is to Culture?" M.Z. ROSALDO ve L. LAMPHERE (Ed.), *Woman, Culture, and Society: A Theoretical Overview*, *Woman, Culture, and Society*, Standfort: Standfort University Press, 1974: 67-87.
- PARSONS, T. ve R. F. BALES. *Family, Socialization and Interaction Process*, New York, The Free Press, 1955.
- ROSALDO, M. Zimbaldist. "Woman, Culture, and Society: A Theoretical Overview." M.Z. ROSALDO ve L. LAMPHERE (Ed.), *Woman, Culture, and Society: A Theoretical Overview*, *Woman, Culture, and Society*, Standfort: Standfort University Press, 1974: 17-42.
- STEEVES, H. Leslie. "Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları." *Medya, Kıtıdar, Kıtıdeoloji*, (Der. Mehmet Küçük), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999: 127-197.
- UNGER, R. ve M. CRAWFORD. *Women and Gender: A Feminist Psychology*, Philadelphia: Temple University Press, 1992.